

Ermeni Anarşisti Alexander Atabekyan'ın Yaşam Öyküsü

Cemal Selbuz

Temmuz, 2006

İçindekiler

Hürriyet yolunda bir anarşist	3
Bir Anarko-Komünist Olarak Alexander Atabekyan	3
”Hamayankh” (”Komün”)	5
Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF) ve Liberterler	6
1917 Moskovası ve Pyotr Kropotkin’in Ölümü	8

Hürriyet yolunda bir anarşist

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Alexander Atabekyan, başta Rus anarşist hareketi ve Ermeni devrimci hareketleri olmak üzere kıtanın anarşist hareketinde etkin bir isim olmuştur. Cenevre’de kurduğu Anarşist Kütüphane kanalıyla Bakunin, Kropotkin ve Errico Malatesta’nın makaleleri de dahil olmak üzere birçok makaleyi Ermenice ve Rusça yayımlamıştı.

Max Nettlau, Ermenice anarşist neşriyatın tanınmasında o sırada Cenevre’de tıp eğitimi görmekte olan Alexander Atabekyan’ın özverili çabasının büyük payı olduğunu ileri sürer (Max Nettlau, Anarchisten und Syndikalisten Band V, 1891-1894).

Eğitiminin ilk yıllarında (1888-1890) Aleksandr Atabekyan, Ermeni bir sosyalist olan Avetis Nazarbekyan tarafından neşredilen ve Sosyal Demokrat Hınçak Partisi’nin periyodik bir yayını olan "Hınçakta"(" Çan Sesi ") görev almıştır. "Hınçaktaki" makale ve denemeler ağırlıklı olarak Osmanlı’nın Ermenilere karşı işlediği soykırım ve Ermenilerin buna gösterdiği direniş ile Azerbaycan ve Gürcistan’da Ermenilere uygulanan pogromu konu alıyordu.

Atabekyan, Avrupa’daki anarşist hareketin içine girdikten sonra (1890) Ermeni ve Osmanlı köylülerine yönelik anarşist telkin faaliyetlerine devam etti ve Ermeni Devrimci Federasyonu’ndaki (EDF) militanlar ve anarşistlerle bağlantılar kurdu.

Bir Anarko-Komünist Olarak Alexander Atabekyan

Kropotkin tarafından 1879 yılında kaleme alınan ve "Le Revolt" gazetesinde yayınlanmış olan makaleler, bireysel ve kolektif ayaklanmaları teşvik etmekteydi ve grevlerin isyana dönüştürülmesinin önemine vurgu yapmaktaydı. Bu denemeler Elisee Reclus tarafından bir araya getirilerek 1885 yılında Paris’te " Words of a Rebel " adı altında basıldı. Bu broşür dönemin genç anarşistleri arasında oldukça rağbet gördü. Alexander Atabekyan da " Words of a Rebel" eserini okuduktan sonra anarşist-komünist harekete katılmıştır. Sonra da Ukraynalı ihtiyar Kuzman’ın matbaasında (Cenevre’de anarşistlerin gidebildiği tek yerd) Ermenice ve Rusça makaleleri toplamak için işe koyuluyor.

Burada düzenlediği yayınlar ise şunlar oldu: "Ermeni Köylülere Mektup" ve "Uluslararası Anarşist Örgütten Ermeni Devrimcilere Çağrı" (Max Nettlau, Anarchisten und Syndikalisten Band V).

Atabekyan bu bildirileri hazırlamanın yanı sıra Cenevre, Paris ve İtalya'daki anarşistlerle de yakın temas halindeydi. Kropotkin, Max Nettlau, Stoianoff, Paraskev, Jacques Grave ve J. Gross tanıştığı ve mektuplaştığı ilk anarşistlerdir. Luigi Galleani, P. Stoianoff ve Elisee Reclus (1 Mayıs 1890'da Paris'teki eylemlerinden sonra kovuşturmaya maruz kalmışlardı) Cenevre'ye gelerek Atabekyan'la tanıştılar. Burada, Chicago'da idam edilen anarşistlerin anısına (11 Kasım 1887) yazılan manifestoyu Kuzman'ın matbaasında bastılar ve Cenevre sokaklarına postalandılar.

Atabekyan, Stoianoff ile birlikte Londra'da Kropotkin'le buluştu ve bildirileri Güney Rusya'daki ilk anarşist örgüte ulaştırma planını üstlendiğini beyan etti. Cenevre'ye döndükten sonra, -çok amaçlı ve pratik baskı makineleri üretme konusunda oldukça deneyimli olan- Atabekyan, Kuzman'ın matbaasındaki çalışmalarını kaldığı pansiyon evine de taşıdı. (Bu pansiyon daha sonra Bakunin'in el yazmalarının saklandığı yer olacaktır. El yazmalarının bazı bölümleri daha sonra Atabekyan tarafından Les Temps Nouveaux'da anonim olarak yayımlanmıştır). Bakunin'in " Paris Komünü ve Devlet Düşüncesi" adlı eserinin ilk cildini odasında kurduğu Anarşistçeşkaya Biblioteka'da (Anarşist Kütüphane) Rusça olarak basmıştır (Jaap Kloosterman, Les papiers de Michel Bakunin a Amsterdam).

Anarşist kütüphanede yayınladığı diğer Ermenice ve Rusça broşürler şunlardır:

Kropotkin: Siyasi Haklar (1893), Devletin Parçalanması (1892), Anarşizm (1893), Devrimci Azınlıklar (1894), İsyan Ruhu (1893, tamamlanmamış haliyle Libre de la Federation'da yayınlandı), Elisee Reclus: Çiftçi Kardeşlerimize, Errico Malatesta: Köylüler Arasında (Bu makale Ermeniler için bir önsözle birlikte yayımlandı, 1893), Jacques Grave: Biz Neden Devrimciyiz? (1894) (M. Nettlau, Anarchisten und Syndikalisten Band VS. 481.82)

Anahide Ter Minassian, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Anarşizm ve Ermeni Hareketleri" başlıklı makalesinde, Atabekyan'ın yayınladığı bildirilerin ilk sayfalarında "Maarif Nezaret'i'nin izniyle yayımlanmıştır" (Osmanlıca) ibaresinin yer aldığını belirtmektedir. (Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923), ed. Tuncay, Mete - Jan Zurcher, Erik)

Bu bildirileri Ermeni göçmenler arasında yayılmaya başlamıştır. Paris'ten sürgün edildikten sonra Güney Kafkasya'ya ve İstanbul'a ve ayrıca Bulgaristan'a giden Stoianoff tarafından organize edildi. Bazı kaynaklar Atabekyan'ın bildirileri İzmir ve İstanbul'da dağıtmaya çalıştığını iddia etmektedir. (Bunu kendisi mi yoksa başkaları aracılığıyla mı yaptığını anlamak güçtür. Zira Atabekyan'a ait arşivler dört ülkeye dağılmış durumdadır ve büyük bir kısmı henüz tasnif edilememiştir).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere yönelik katliamların (Sason, Samsun, Zeytun vb.) giderek artması Atabekyan'ı derinden etkilemiştir. "...1895 olaylarından o kadar etkilenmişti ki bildiğim kadarıyla faaliyetlerine devam edemedi" (M. Nettleau Anarchisten und Syndikalisten Band V).

Atabekyan tıp eğitimine Lyon ve Paris'te devam etmiştir. Cenevre'de kuduz hastalığı üzerine yazdığı doktora teziyle mezun olmuştur. Paris'teki eski anarşist faaliyetleri nedeniyle verilen sürgün cezasının kendisine tebliğ edilmesinin ardından Avrupa'yı terk ederek önce Bulgaristan'a, ardından da on altı yıl kalacağı İran'ın Reşt bölgesine gitmiştir.

"Hamayankh" ("Komün")

Atabekyan'ın yayınladığı ilk Ermenice anarşist dergi olan "Hamayankh", 1894 yılında Paris'te beş sayı halinde yayınlandı (Max Nettleau). 8 sayfadan oluşan derginin ilk sayfalarında anarşizm ve genel olarak Ermeni devrimci hareketleri hakkında makaleler yer alıyordu. Diğer sayfalar ise "Uluslararası Devrimci Hareket" başlığı altında dünyadaki anarşist hareketler ve politik olaylar hakkında ufak haberlere ayrılmıştı. Katliamlar ve direnişlerle ilgili yazılar ağırlıklı olarak EDF'nin yayınladığı bildirilerden oluşuyordu. Bu bildirilerden biri olan "Sason ve Muş Muharebeleri" nihilist ve lirik bir retorikle yazılmıştır. "Hamayankh" EDF'nin makalelerini yayınlamanın yanı sıra Ermeni devrimci hareketlerinin otoriter ve merkezîyetçi yapısını da eleştirmekteydi.

"Hamayankh" Batı'daki ve Balkanlar'daki Ermeni göçmenler arasında büyük beğeni toplamıştır (Max Nettleau). Stoianoff, kitabın Balkanlar, Güney Kafkasya ve Türkiye'den gelen Ermeni devrimcilere dağıtılmasını sağladı.

"Hamayankh " dergisinde Atabekyan tarafından imzalanmış herhangi bir makale bulunmamaktadır. Yasal kovuşturmalar ve Paris'teki sürgün

cezasından sonra takma adla yazmış olması mümkündür. Anahide Ter Minassian, makalelerde Atabekyan adının bulunmamasını, anarşistlere karşı devam eden kovuşturmalar için olası bir önlem olarak yorumlamaktadır.

"Hamayankh" dergisinin yayınlandığı bir diğer bölge de İran'ın Reşt bölgesidir. Minassian, "Hamayankh'ın" İran'da yayınlanmasının Atabekyan'ın kendisine atfedildiğini iddia etmektedir. Bu süreli yayının başlığı, yayıncısının anarşist görüşlerini yansıtmaktadır. Yayın tarihi de (1880) oldukça erkendir" (Tuncay - Zurcher, 199). Karekin Levonyan da "Hamayankh'ın" İran versiyonunun 1880'de yayınlandığını ve yayıncısının Atabekyan olduğunu belirtmektedir (Armenian Press, 1794-1934). Yazar 1880 tarihini Atabekyan'ın biyografisi bağlamında problemlili bulmaktadır.

Atabekyan 1868'de Transkafkasya'da, Şuşa'da doğmuştur. Liseden mezun olana kadar orada yaşamıştır. Birçok kaynağın işaret ettiği gerçek, anarko-komünist harekete katılımının 1890'da, İran'a seyahatinin ise 1896'dan sonra gerçekleştiğidir. Bu da "Hamayankh" için 1880 yılının çok erken olduğunu gösteriyor. Her iki kaynakta da Hamayankh ile ilgili diğer bilgilerin (tarih hariç) ortak olduğu göz önüne alınırsa, 1880 tarihinin yanlış olması mümkün görünmektedir.

Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF) ve Liberterler

"Burada tanıştığım ve derin bir dostluk içinde olduğum değerli bir yoldaşımın bana sağladığı huzuru siz bilemezsiniz. O, sadece özgürlüğünü değil hayatını da sürekli riske atan ve yanlış anlaşılan isyancılardan biri olan İstanbullu bir göçmen. Bizim düşüncelerimize inanmış bir liberter olmasına rağmen, Doğu'daki liberterlerin güçsüzlüğünden dolayı Ermeni Devrimci Federasyonu ile birlikte hareket etmektedir. Burada zamanını boşa harcamak istemiyor. Kendisi ayakkabıcı ve sabah 4'ten akşam 9'a kadar çok az bir paraya çalışıyor. Kararlı ve mücadeleci kişiliği nedeniyle burada uzun süre kalmak istemiyor. Mücadeleye tekrar katılmak için gösterdiği özveri takdire şayan. Birkaç kuruluş toplamak için çok kötü koşullarda çalışıyor." (Atabekyan'ın Jacques Gross'a Sofya'dan yazdığı mektup, 16-28 Kasım 1896. IISG Amsterdam).

EDF 1890 yılında Tiflis'te kurulmuştur. Organizasyon ilk başlarda anarşistler, sosyalistler ve milliyetçilerden oluşuyordu. Kuruculardan Khristaphor Mikaelyan'ın bir zamanlar Bakunin'in taraftarlarından biri olduğu ve her zaman doğrudan eylem ve öz yönetimin savunucusu olduğu söylenir (Minassian). Mikaelyan, militanlığı ve deneme yazarlığıyla Ermeni edebiyatında bir özgürlük simgesiydi. Atabekyan ve diğer İstanbul liberterler gibi o da Bulgaristan'da bulunmuştu. Yıldız'da Sultan Abdülhamid'e suikast düzenlemek için tasarlanan bombayı test ederken Bulgaristan'da öldü (Avetis Aharonian, The Fedayees).

EDF'nin "Droshak Kütüphanesi" zengin bir koleksiyona sahipti. Kropotkin'in "İsyen Ruhı" ve "Gençliğe Çağrı" adlı eserleri de "Droshak" ("Bayrak anlamına gelir") tarafından basılmıştı.

EDF'nin Müslüman nüfusa hitap eden propaganda faaliyetleri ve Osmanlı hükümetine karşı militan eylemleri, ikinci "Jön Türkler" hareketini başlatan aydınları etkilemiştir. Elli silahlı Taşnak militanı 1894 yılında Ermeni nüfusa yönelik katliamları protesto amacıyla hükümet binasına yürüdü. Daha sonra Osmanlı Bankası'nı bastılar. Silahlı çatışmalar, bombardımanlar ve rehin alma olayları bütün bir gün boyunca sürdü. Bu olaylar dünyanın gözüne Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilere çevirirken, İstanbul'da da büyük bir heyecana yol açtı. Eylemin tarzı ve yöntemi İstanbul için bir ilkti. Belki de ilk "modem" eylem tarzıydı. Bu eylem, o güne kadar gizli toplantılarla örgütlenmeye çalışan Jön Türklerin yeni propaganda yöntemleri kullanmasına yol açtı. Jön Türkler Galata'da bir matbaa ele geçirdiler. Abdullah Cevdet tarafından kaleme alınan ve bin adet basılan beyannameleri dağıttılar.

Taşnakların 1894 ve 1895'teki eylemleri ve katliamları Osmanlı aydınlarının düşüncelerini derinden etkilemiştir. Jön Türklerin bildirisi Osmanlı İmparatorluğu halklarını despotik rejime karşı ortak bir savaşa çağırıyordu (Yuriy Asatoviç Petrosyan, Jöntürkler, İstanbul 1974).

Bu arada Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden ve Taşnak Partisi'nden gelen on dört kişilik anarşist bir grup İstanbul'da toplanmıştı (Şükrü Hanioglu, Abdullah Cevdet).

EDF içinde faaliyet gösteren Ermeni liberterler 1896'da Londra'daki Sosyalist Enternasyonal'e bir bildiri gönderdiler.

"Atabekyan, Londra'daki Enternasyonal Kongresi'ne 'Aux socialistes revolutionnaires et libertaires' (Devrimci ve Özgürlükçü Sosyalistlere) başlıklı ve Libertaires Armeniens adıyla imzalanmış bir bildiri gönderdi

(18 Temmuz 1896). Aynı bildiriye 'Der Sosyalist (26 Eylül 1896)' için de çevirdim". (M. Nettlau, Anarchisten und Syndikalisten Band V, 482).

Minassian, bildirilerinde Ermeni liberterlerin Avrupa devletlerinin Sultan Hamit'in işlediği suçlara ortak olduğu ve kendilerinin (liberterlerin) Doğu'da "sosyal devrimin şafağını" ilan ettikleri argümanına yer verdiklerini belirtmektedir.

1917 Moskova'sı ve Pyotr Kropotkin'in Ölümü

Atabekyan, İran'da uzun yıllar hekim olarak çalıştıktan hemen sonra 1917 yılında Moskova'ya gelir. İran'da geçirdiği dönemle ilgili elimizde pek bilgi yok. Orada İranlı-Ermeni komünist Ardeshir Avanessian ile tanıştığı ve Avanessian'ın uzun süre Atabekyan'ın eczanesinde çalıştığı söylenir (İran Sosyalist ve Komünist Partileri, Örgütleri ve Grupları 1917-1991).

Atabekyan, "Anarxia" gazetesinde (anarşist federasyonun yayını) Ekim Devrimi ile ilgili tartışmalarda yer almıştır. Ekim Devrimi'nin anarşist bir devrime dönüşeceğine dair büyük umutlarını dile getiren ve sonrasında Bolşeviklerin hükümeti ele geçirmesini eleştirdiği toplam otuz makale yayınlamıştır. Kasım 1917'de Bolşevikler hükümeti ele geçirdiğinde Kropotkin yakın arkadaşı Atabekyan'a ilk kez "Bu durum devrimi berbat edecektir" demiştir.

Atabekyan ve G. Sandomirsku 1918'de kooperatif olarak örgütlenmiş bir matbaa kurarlar. Burada Moskova'nın ilk anarko-kooperatif yayını olan "Pocin"i yayınladılar. Pocin'in dizgi ve mizanpajı bizzat Atabekyan tarafından yapılmıştır. Dergi ağırlıklı olarak Atabekyan'ın yakın arkadaşı olan ve hayranlık duyduğu Kropotkin'in anılarından ve mektuplarından oluşuyordu. On bir sayı süren derginin beş sayısı Atabekyan'ın İran ve Ortadoğu gözlemlerini içeriyordu.

Ocak 1921'de Kropotkin Dimitrov'daki evinde yatarken yanında doktoru ve yoldaşı olan Atabekyan vardı. Atabekyan onu son nefesine kadar yalnız bırakmamıştır.

Her geçen gün daha da kötüleşen Kropotkin 13 Nisan 1921'de öldü. Bolşeviklerin resmi cenaze töreni ailesince geri çevrildi. Cenazesi Atabekyan'ın da içinde bulunduğu anarşist bir komite tarafından organize edildi. Kropotkin'in cenazesi Rusya'daki son ve en büyük anarşist gösteri oldu.

Kropotkin'in ölümünden bir ay sonra Bolşevik diktatörlüğü Kronstadt denizcilerinin ayaklanmasını zalimce bastırdı. Akabinde tüm Rusya'da anarşistlere karşı bir dizi operasyon başlatıldı. Çeka'nın (Rus gizli polis örgütü) özel hapishanelerinde onlarca anarşist kurşunlanarak idam edildi. Yüzlerce anarşist ya hapsedildi ya da Çeçenistan ve Kırgızistan'a sürgün edildi. Aleksandr Atabekyan da Bolşevik zulmünden nasibini aldı. Çeka tarafından 1920 yılında matbuat kanununa muhalefet suçlamasıyla tutuklandı. Bir toplama kampında altı aya mahkûm edildi. 1921'de tekrar tutuklandığında Kafkasya'ya sürgün cezasına çarptırıldı. Kropotkin'in ailesinin araya girmesiyle cezası onandı (Repression de l'anarchic en Russie sovietiste, Editions de la " Librairie Sociale" Paris).

Peki sonrasında Atabekyan'a ne oldu? Bu ise tam bir muamma. Hollanda'daki kaynaklar 1940'ta bir Sovyet toplama kampında öldüğünü, Yerevan'dan A. Burkov ise Moskova'da öldüğünü iddia etmektedir. Fransız kaynakları ise sürgünde kaybolduğunu iddia etmektedir. Bir başka kaynak, "Rus Devriminde Anarşistler" kitabının yazarı Paul Avrich de Atabekyan'ın diğer Rus anarşistler gibi kaybolduğunu iddia eder.

Şu bilinen bir gerçektir ki coğrafyamızda Atabekyan gibi diğer Rum, Yahudi ve Ermeniler kapsamlı bir literatür oluşturmuştur. Bu koleksiyonun büyük bir kısmının farklı ülkelerde kalmasının yanı sıra, Türkiye'deki nadir ve az sayıdaki eser hâlâ toplanıp tasnif edilememiştir.

Anarşist Kütüphane

Cemal Selbuz

Ermeni Anarşisti Alexander Atabekyan'ın Yaşam Öyküsü
Temmuz, 2006

15.06.2022 tarihinde şuradan alındı: gayrnesriyat.substack.com

Çeviri: Gayr Neşriyatı

İngilizce Aslı: Biography of Armenian anarchist Alexander Atabekian

tr.anarchistlibraries.net